

Mira'zam TO'XTASINOV,
Namangan davlat universiteti talabasi
E-mail: mirazamtohtasinov@gmail.com

Tarix fanlari doktori, professor B.Eshov taqrizi asosida

SOCIAL - ECONOMIC AND ECONOMIC LIFE IN THE PERIOD OF THE SOMANIANS

Annotation

This article describes the socio-economic and economic life of the Samanis, who emerged after the crisis of the Arab caliphate in the 9th - 11th centuries and were considered one of the most famous dynasties of the East, and founded a large centralized state. strength Information about the country in Central Asia is given.

Key words: Socio-economic life, hydrotechnical facility - sluices, mittoks, sluices, juybon and poikors, task, wadori, rabat, Shosh mine, tilmochs.

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ И ХОЗЯЙСТВЕННАЯ ЖИЗНЬ В ПЕРИОД СОМАНОВ

Аннотация

В данной статье описывается социально-экономическая и экономическая жизнь Соманидов, возникших после кризиса Арабского халифата в IX-XI веках и считавшихся одной из самых известных династий Востока, первоначально основавших крупную централизованную державу. представлена информация о государстве в Центральной Азии.

Ключевые слова: Социально-экономическая жизнь, гидротехническое сооружение, кориз, мифтокс, шлюз, жуйбон и пойкорс, зандача, вадори, рабат, шахта Шош, тильмочс.

SOMONIYLAR DAVRIDA IJTIMOY – IQTISODIY VA XO'JALIK HAYOT

Аннотация

Ushbu maqolada IX-XI asrlarda Arab xalifaligining inqirozidan so'ng vujudga kelgan va O'rta Osiyoda dastlabki o'zining yirik markazlashgan davlatiga asos slogan sharqning eng mashhur sulolalaridan biri hisoblangan Somoniylar davridagi ijtimoiy-iqtisodiy va xo'jalik hayoti haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy-iqtisodiy hayot, gidrotexnika inshooti, korizlar, miftoqlar, shlyuz, juybon va poykorlar, zandanacha, vadoriy, rabot, Shosh koni, tilmochlar.

Kirish. Somoniylar davrida ijtimoiy-iqtisodiy hayotda Movarounnahr, Xuroson va Xorazmning shahar va qishloqlarida hunarmandchilikning ko'pgina sohalari rivojlangan edi. Somoniylar davlati aholisining asosiy qismi dehqonchilik va chorvachilik bilan shug'ullangan.

Dehqonchilik solig'i xirojdan[15] xazinaga kattagina daromad tushgani uchun Somoniylar xo'jalikning shu tarmog'iga juda katta e'tibor berganlar. Viloyatlarda suv taqsimoti tartibga solinib, ekin maydonlari imkoni boricha kengaytirilgan. Bir qancha yangi sug'orish kanali qazilib, ularning dahanalariga miftoqlar (shlyuz) va suv tashlagich novalar qurildi. Oqar suv tanqis bo'lgan tog' oldilarida bandlar bino qilinib, suv omborlari barpo etiladi. Yer osti suvlaridan dehqonchilikda foydalanish uchun murakkab gidrotexnika inshooti korizlar qazilib ishga tushiriladi. Charxparak chig'irlardan keng foydalaniladi. Bir so'z bilan aytganda Somoniylar davrida aholining ijtimoiy-iqtisodiy hayoti ancha yaxshilanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Narshaxiyning yozishicha, IX asrda Buxoro arki yonida podsholikka qarashli "Bayt ut-tiroz" katta to'qimachilik korxonasi bo'lgan. Unda qimmatbaho rangli mato, palos, darparda, yostiqlik, joynamoz va ust kiyimliklar to'qilgan[15]. Samarqandda ko'proq, misgarlik zargarlik va sarrojlik rivojlangan edi. Turli matolar, kimxob, shoyi va ro'mollar to'qilar, yuqori navli qog'oz ishlab chiqarilar edi. Shosh o'zining konchilik mahsulotlari va charm buyumlari bilan, Eloq esa kumush va qo'rg'oshin konlari hamda kumush tanga chiqaradigan zarbxonasi bilan mashhur edi. Movarounnahrning xo'jalik hayotida Xorazm ham katta rol o'ynaydi. Bu yerda

hunarmandchilikning boshqa sohalari qatorida qayiqsozlik taraqqiy qiladi. Xorazm va Termizda yasalgan qayiqlarda Amudaryo bo'ylab muntazam ravishda yuk tashilgan. Bu davrda hunarmandchilikning ayrim sohalari yirik qishloqlarda ham rivoj topdi. Buxoroning Zandana qishlog'ida to'qilgan "zandanacha" malla rang bo'z, Samarqandning Vador qishlog'ida tayyorlangan "vadoriy" matosi Sharqda eng mashhur va manzur hamda savdosi chaqon mahsulot bo'lgan. V.V.Bartold yirik tadqiqotlaridan birida Zarafshon vohasida mavjud 223 ta qishloq nomlarini keltiradi. Shulardan 101 tasi esa Samarqand viloyatida bo'lgan. Shu o'rinda ta'kidlab o'tish joizki, arab geograflari faqat yirik qishloqlarni (asosan qaysi qishloqda jome masjidi va bozor bo'lgan bo'lsa) tilga olganlar. Viloyatda aholining zich yashashi hisobga olinsa, Sirdaryoning o'rta oqimida yana yuzdan ortiq kichik tahminan 50-100 kishi yashaydigan kichik qishloqlar ham bo'lganligi haqida ma'lumotlar keltirib o'tishgan. Buxoro IX-X asrlardagi rabot ya'ni qishloqlarni o'z ichiga olib birmuncha kengaygan, aholisi soni esa sezilarli darajada ko'paygan. Shu asrlardagi Buxoroni tilga olib Istaxriy Buxoroni Movarounnahr va Xurosonda eng ko'p aholi yashaydigan shahar deb ta'riflaydi. Afsuski, aholi sonini aniq belgilab beradigan boshqa aniq ma'lumotlar mavjud emas. O.G.Bolshakovning taxminiy ma'lumotlariga ko'ra, Buxoro hududlarida X asrda 40-50 ming kishi bo'lgan. Uning atroflarida va rabotlarida yana 48 ming kishi yashagan. Bundan ko'rinib turibdiki, Buxoro va uning atroflarida yashovchi aholi soni 100 ming kishini balki undan ortiqroq kishini tashkil etganligini ko'rishimiz mumkin.

Muhokama va natijalar. Somoniylar davrida ko'plab yirik hunarmandchilik markazlari mavjud bo'lgan. Jumladan,

Buxoroning Zandona va Iskijkat qishloqlarida to'qilgan bo'z matolar, Samarqandning Vadori qishlog'ida yaratilgan mato buyumlar Eron, Iroq va Hindistondan tashqari joylarga ham olib ketilgan va mashhur bo'lgan. Buxorodan chetga qo'y terisi, yog', soch moyi, mayin gazlamalar, joynamoz gilamlar, gilamlar, mehmonxonalarga yoziladigan matolar, egarlar, Taboristondan matolar, go'sht va qovunlar, har xil shoyilar, ro'mollar, uzangilar, suvluqlar, qayishlar, qozonlar, yong'oqlar, Jizzaxdan jun gazlamalar va kiyimlar, Shoshdan a'lo sifatli charm va charm mahsulotlari, o'qdonlar, egarlar, chodirlar, chakmonlar, namoz gilamchalar, yelkapushtlar, kamonlar, ignalar, bo'z, g'alla va qaychilar chiqarilgan.[3] Arab geograflari Eloq viloyatini Shosh bilan Farg'onah oralig'ida joylashganligini qayd etadilar. Eloq X asrda kumush qo'rg'oshin qazib chiqarishning markazlaridan biri bo'lganligi haqida ma'lumotlar keltirib o'tilgan. Eloqda Movarounnahrning uchinchi kumush zarbxonasi ochilgan. [4] Biri Samarqandda, yana boshqasi Buxoroda bo'lgan. Eloq chekani – ba'zi manbalarda esa "Shosh koni" [5] nomi bilan o'sha davrda shuhrat topgan. O'z vaqtida Xuroson noibi Ma'mun ibn Xorun ar-Rashid nomidan zarb qilingan kumush dirhamlarning birida "Shosh konida" 189-hijriy yilida (805-yil) zarb qilindi", yana boshqa birida esa "190-hijriy yilda (805-806-yillar)" degan so'zlar bor[16]. Eloqdagi kumush konining nechog'li katta ahamiyatga molik ekanligini tasavvur qilish uchun e'tiborni shunga qaratmoq joizdir, o'sha vaqtlarda kumushni muomalada juda ko'p ishlatgan. Ma'lumotlarga ko'ra o'sha davrlarda Sharqiy Yevropaning o'zida bironta ham kumush, qo'rg'oshin koni bo'lmagan. Sharqiy Yevropadagi davlatlarda muomalada asosan somoniylar zarb etgan tangalar bo'lgan. Movarounnahr xo'jaligida temir qazib chiqarish ham katta o'rin tutgan. Temir Usturshonaning ikki hududidan - Mink va Marsmandan qazib olingan. Temir rudasining bir qismi shu yerning o'zida eritilgan va ishlatilgan, qolgan qismi esa Farg'onaga olib ketilgan. Isfarada toshko'mir qazib olingan, Farg'onada neft borligi aniqlanib, undan harbiy maqsadlarda foydalanganlar. Marsmandada har oyning boshida bir marta bozor ochilardi. Bu bozorga juda uzoq joylardan odamlar kelardi. Somoniylar davrida Movarounnahr xo'jalik hayotida Xorazm katta o'rinni egallagan. Xorazm chetga suvsar mo'ynasi, oq suvsar mo'ynasi, sassiqko'zan mo'ynasi, lacha mo'ynasi, tulki, quyon va echki mo'ynalari, sham, o'q, oq terak po'stlog'i, uzun qalpoqlar, baliq yelimi, kanakunjut moyi, anbar, ot terisidan ishlangan chann, asal, yong'oq, lochin, qalqonlar, qo'ylar va sigirlar chiqarar edi. Ma'lumotlarga ko'ra Xorazm bu buyumlarni bulg'orlardan olganligi keltirib o'tiladi.[5] Bulardan tashqari, Xorazm chet mamlakatlar bilan ko'plab quruq mevalar, targ'it movud, qand-qurs, gilamlar, kimxoblar, choyshablar, va qulflar, kamonlar, pishloq, bo'za, baliq, qayiqqlar va boshqa mahsulotlar bilan ham savdo qilardi. Somoniylar davrida Movarounnahrda "Buyuk ipak yo'li" orqali bo'ladigan karvon savdosi katta ahamiyat kasb etadi. Karvon savdosi O'rta Osiyo orqali Janubi-sharqiy Yevropa mamlakatlarini Sharq mamlakatlari, avvalo Mo'g'uliston va Xitoy bilan bog'lab turar edi. Old Osiyo davlatlarini Mo'g'uliston va Xitoy bilan bog'laydigan yo'l eng gavjum va serqatnov karvon yo'li bo'lgan. Bu yo'l Bag'doddan boshlanib, Ramadon, Nishopur, Marv, Omul (Chorjo'y), Buxoro, Samarqand, Shosh, Taroz (Jambul), Kulon (Lugovaya bekati), Marki, Bolosog'un, Suyob, Issiqko'lining janubiy qirg'og'i orqali o'tib, Sharqiy Turkiston orqali Xitoyga borar edi.[6] O'rta Osiyodan Yevropaga olib boradigan yo'lining ahamiyati juda katta bo'lgan. Lekin o'sha davrda Xazar podshohligi bilan xalifa va bulg'orlarning munosabatlari yaxshi

bo'lmaganligi tufayli karvonlar Kavkaz va Xazarlar hududi orqali borish imkoniyatidan mahrum bo'lganlar. Yo'l endi O'rta Osiyo orqali Marv, Buxoro, Qiyot, Urganch, Zamjan, Emba, Yoyiq (O'rol), Samara, Kinel, Cheremshan daryolaridan o'tib, so'ng Bulg'oriyaga borgan. Xorazmning o'ziga kelganda u Xazar podshohligi bilan turli sohalarida savdo va madaniy aloqalar o'rnatgan. Bu davrda savdo-sotiq ishlarida ko'proq cheklar qo'llanilgan. Cheklarni ko'rsatish orqali mo'ljaldagi joydan chekka to'langan miqdordagi pulni olish tartibi mavjud bo'lgan. Savdo asosan ayirboshlash yo'li bilan olib borilgan, pul esa hisob-kitob birligi vazifasini o'tagan. Karvonlar o'tadigan shahar va qishloqlarda karvonsaroylar qurilgan. Karvonsaroylarda savdogarlar, ularning xizmatkorlari, ot-ulovlari uchun barcha shart-sharoitlar mavjud bo'lgan. Zarur hollarda karvonsaroylarning o'zida ham savdolar qilingan. Odamlar bu yerga savdo qilish uchun kelib, boshqa shaharlar va mamlakatlardagi tovar mollarning qiymatlarini ham bilib olish imkoniytlariga ega bo'lganlar. Karvonlar bir necha o'ndan bir necha mingga qadar ot va tuyalardan iborat bo'lgan. Ularni qo'riqlab boruvchi maxsus qurolli soqchilari mavjudligi keltirib o'tilgan. Har bir karvonda tilmoqchilar olib yurilgan. [7] U paytda karvonlarga faqat savdo uyushmasi deb qaramaganlar. Karvon tarkibida savdogarlardan tashqari hunarmandlar, olimlar, rassomlar, san'atkorlar, ustalar, sayyohlar va elchilar ham bo'lardi. Savdo karvonlariga, odatda, elchilik topshiriqlari ham berilardi. Jumladan, 922-yilda xalifa Muqtadiridan bulg'or podshohiga yuborilgan karvon butun boshli bir elchilar desa bo'ladi. Karvonda mirzalik-kotiblik vazifasini bajargan Ahmad ibn Fadlanning yozib qoldirgan ma'lumotlariga qaraganda bu karvon savdogarchilik ishlaridan tashqari yana elchilik, harbiy va diniy vazifalarni ham ado etgan. Savdo karvonlari "Buyuk ipak yo'li" orqali Xitoydan ipak va ipak matolari, kimxob va shoyi, oltin va kumush aralashtirilib to'qilgan zarbof matolarni Movarounnahrda olib kelganlar. O'rta Osiyodan Xitoyga esa shisha-oynalar, otlar olib borib sotganlar. Sharqiy Yevropa bilan olib borilgan savdoda Xorazm muhim o'rinni egallagan. IX-X asrlardagi karvon savdosi Xorazm bilan ikki yirik savdo markazi - xazarlar va bulg'orlar o'rtasida olib borilgan. Bu davrda Itil va Bulg'or Volga bo'yidagi savdo markazi sifatida shuhrat qozongan. Itil shahri ikki qismdan iborat edi. Shaharning g'arbiy qismi Itil, sharqiy qismi esa Hazoron deb atalgan va u savdo markazi vazifasini bajargan. Hazoron aholisining ko'pchilik qismini xorazmliklar tashkil qilgan. Ibn Havqalning ta'kidlashicha, musulmonlar shahri bo'lgan Hazoronda 30 ta masjid bo'lgan. Ma'sudiy esa Hazoron xoqonining qo'shinlari asosan xorazmliklardan bo'lganligini yozadi. Ibn Havqal asosonlik qo'shinlari tarkibida 12 ming xorazmlik bo'lganligiga alohida e'tibor beradi. Volga bo'yining O'rta Osiyo va xususan Xorazm bilan savdosida bulg'orlar ham katta o'rin tutgan. Sharqiy Yevropaga O'rta Osiyodan zarb etilgan dirhamlar, sholi, ip gazlama, jun va boshqa matolar olib kelganlar. Xorazmga esa Sharqiy Yevropadan har xil terilar, mo'ynalar, teri oshlashda ishlatiladigan po'stloq, qoramol, asal, qullar va bandilar olib kelingan.

Xulosa. Muxtasar qilib aytganda, Somoniylar davrida O'rta Osiyo xususan Movarounnahr, Xuroson va Xorazm shaharlarining aholisi ichki va tashqi savdoda juda faol ishtirok etadilar. Buning najasida tashqi savdo-sotiq bilan bir qatorda ichki savdo-sotiq ham rivojlanadi. Aholining deyarli barcha qatlamlari ijtimoiy hayotda to'la-to'kis yashaganlar. Bularning barchasi Somoniylar davrida nafaqat mamlakat boshqaruviga balki aholining turmush tarziga ham alohida e'tibor berganligining yorqin dalilidir.

ADABIYOTLAR

1. Наршахий А. Бухоро Тарихи. – Т.: Фан. 1996. Б. 120.
2. Ньматов Н. Давлати Сомониён. –Ирфон. 1999. Б. 328.

3. Ибн ал-Асир. Ал-Комил фит тарих. – Т.: Цюрих. 2005. Б. 604.
4. Shamsutdinov R. va Karimov Sh. Vatan Tarixi. –Т.: Sharq. 2010. В. 511
5. Homidiy H. Daholar davrasi. –Т.: O'qituvchi. 2011. В. 352.
6. Эшов Б.ва Одилов А. Узбекистон Тарихи. – Тошкент. 2014. Б. 489.
7. Камолиддин Ш. Исмоил ибн Ахмад ас-Сомоний. Scholars press. 2017. Б. 93.
8. Is'hoqov M va Alimova R. Arxivshunoslik. O'quv qo'llanma.- Т.:2017. В. 184.
9. Уватов У. Буюк юрт алломалари. –Т.: O'zbekiston. 2020. Б. 426.
10. Шомуродова С. Сомонийлар даври шоирлари. //Мозийдан садо. 2. (85). 2020. -Б. 21.
11. Sagdullayev A. O'zbekiston tarixi. –Т.:Donishmand ziyosi. 2021.В. 624.
12. <https://milliycha.uz/xiroj/>.
13. <https://kompy.info/jizzax-davlat-pedagogika-instituti-tarix-fakultetiv2.html?page=12>.
14. <http://uzsmart.ru/kutubxona/asarlar/223-buxoro-tarixi-abu-bakrnarshaxiy.html>.